

Житіє Стуса

Анастасія Пащенко

«Заборонений»

Сценаристи Сергій Дзюба, Артемій Кірсанов

Режисер Роман Бровко

Оператор Слава Цветков

У ролях: Дмитро Ярошенко, Олег Масленніков, Віталій Салій, Євгенія Гладій, Карина Шереверова, Діана Розовлян, Катерина Вишнева та ін.

«UM-GROUP». Україна, 2019

Дмитро Ярошенко у фільмі «Заборонений». Режисер Роман Бровко. 2019.

Історично склалося так, що в Україні шлях до пантеону часто лежить через мучеництво. Справджувалась ця сумна істина й у другій половині ХХ століття. Підтвердженням цього стала і доля Василя Стуса, чия слава видатного поета сперечалася з не меншою славою борця з системою і її в'язня. Тож і життєпис такої людини, зокрема й екранний, мимовільно наслідуватиме жанр релігійного «життя». З такими його неодмінними складовими, як подвиги віри і чудеса (у модернізованому варіанті – демонстрація сили духу і принципів), «страсті», випробування і мученицька смерть. Все це є і в «Забороненому», хоча структура фільму дещо складніша. Стрічка складається з трьох частин, кожна має свій виразний, окремий від інших стиль. Це не було інтенцією авторів (що свідчить не на їхню користь) і сподобається не всім глядачам, проте додає стрічці певної специфічної виразності.

«Заборонений», як уже зрозуміло з назви, є історією боротьби. Кожна частина стрічки – це окремий її ступінь, окремий рівень. Перша – «сходження» перспективного науковця, поета з майбутнім до викинутого з професії бунтаря-маргінала. Друга – суд. Третя – табір, останнє ув'язнення і смерть. І кожна з частин цього кінотриптиху, як уже було сказано, створено у своїй художній техніці.

Перша картина – «київські митарства». Коло шістдесятників, і перш за все Алла Горська. Любовно-родинна лінія Стуса і Валентини Попелюх (що свідомо приймає нелегку долю дружини дисидента). Акції протесту, свідком і учасником яких стає Стус (прем'єра «Тіней забутих предків», на якій уперше публічно прозвучав протест проти хвилі нових репресій в Україні; самоспалення Василя Макуха на знак протесту проти введення радянських військ у Прагу). І, головне – атмосфера тотального контролю, найповніше у фільмі виражена навіть не фігурами міліціантів, що повсякчас з'являються і зривають «антирадянські» заходи від літературних вечорів до танців, а образ гучномовця у вечірньому парку, який несподівано «оживає» під час несанкціонованого вечора пам'яті Василя Симоненка і

перериває читання віршів бадьорою радянської пісню. І, попри все, пробиваються тут і ностальгійні нотки, найперше пов'язані з хронікальними кадрами тогочасного Києва, що ними рясніє перша половина фільму. Останні, втім, мають свою певну функцію в побудові, розмежовуючи окремі епізоди. Ті ж, і без того досить автономні, виглядають як набір розрізнених знакових фактів з «життя і боротьби» Стуса. А якщо скористатися нашим порівнянням – як медальйони зі сценами життя святого на житійних іконах. Такий прийом був радше вимушеним: як говорили на пресконференції автори, від початку побудова фільму планувалася інакше, і київські епізоди були флешбеками. Далі концепція змінилася, і ці флешбеки мали бути змонтовані у картину до ув'язнення Стуса. Звідси – відверта фрагментарність, яку, втім, змогли подати як прийом.

Друга частина, «Суд», ще до виходу фільму принесла йому скандальну славу: адвокат Стуса на тому вікопомному процесі Віктор Медведчук погрожував авторам... знову ж таки судом. З іншого боку, громадськість очікувала, що у фільмі про переслідування поета системою історія того судилища таки прозвучить. Зрештою, автори обрали підхід, що мав би захистити їх від обвинувачень у «перекручуванні фактів»: у сцені максимально дотримались букви архівних судових документів, а ім'я адвоката (зрештою, як і судді та прокурора) у діалогах не прозвучало. Sapienti sat.

Нарешті, третя частина фільму – найбільш традиційна за формою і найбільш захоплива. Важлива складова життій, починаючи ще від самого Євангелія, – випробування спокую. До Стуса вона прийшла у вигляді вигаданої сценаристами «гості з Києва», полковниці КДБ – вістунки горбачовської ери, коли система зрозуміла, що з опозиційною інтелігенцією розумніше не воювати, а співпрацювати. Саме приручити Василя Стуса, про якого почули за кордоном і якого за чутками збираються висувати на Нобелівську премію, покликана радянська femme fatale з промовистим іменем Віра Холод (у виконанні Євгенії Гладій). Ця частина фільму дістала відповідну назву – «Віра», посилаючись і на ім'я персонажа (що по суті став центральним, відсунувши на другий план постать Стуса), і на мотив «випробування віри». Мабуть, зайве писати,

Кадр з фільму «Заборонений».

що випробування поет проходить – інакше він не був би Стусом. До речі, симптоматичний момент, що характеризує цнотливість вітчизняного кіно, особливо щодо національних героїв: хоча Віра приваблива (а в умовах табору її притягальність мала бути ще сильнішою), свої жіночі чари на Стусові вона не випробує, спокушуючи його виключно можливістю вийти на свободу і далі писати на славу України. Натомість вона пропонує себе тому, кого – і це вона, як представниця всевідаючого КДБ, добре знає – ця пропозиція не зацікавить. Яскраві образи – начальника табору Журавльова (Олег Масленников) і його помічника Кузнецова (Віталій Салій). Це недолюдькуваті вже за професією своєю «пси режиму». Знову ж таки показово, що саме лінія табірної керівництва і Віри найбільш гостра і психологічно розроблена. Показово не лише для цього фільму, а й для українського кіно загалом. Як і належить «житію», зокрема екранному, і особливо на наших теренах, постать Стуса у виконанні Дмитра Ярошенка максимально вивірена і очищена від усього зайвого «людського, надто людського» (навіть стосунки з Валентиною Попелюх подані в максимально сухо-ідейному ключі; ще один симптоматичний момент – сцена освідчення Стуса на тлі пам'ятника Шевченку: достоту, два поети-титани, тільки один пам'ятником уже став, а в іншого це ще попереду). Та сама доля монументалізації чекала й на інших шістдесятників, яким, до того ж, випало набагато менше екранного часу. Це також вплинуло на те, що такою схематично-«житійною» вийшла перша половина фільму. Подібною виявилася й ситуація з таборовими політв'язнями у другій. Врятувала цю частину кінострічки лінія Віри й табірної начальства, з живими характерами і гострою лінією протистояння. Постать Стуса тут опинилася в ролі шахового короля: фігура центральна, та розігрують всю партію інші. Можливо, тому й дивитися фільм стало цікаво саме тут, коли від обережного життєпису сакральної особистості перейшли до вільного лету творчої фантазії. Тут з'явилися й виразні характери, й інтрига, й боротьба сильних особистостей. Здається, саме в цій царині і лежить творче обдарування режисера. В цілому ж, «Заборонений», з усіма своїми недоліками і певними чеснотами, поповнює екранний пантеон українських героїв. Він органічно вписується в лінію вітчизняних «байопіків», і, сподіваймося, в наступних таких проєктах врахують його недоліки і досягнення.

Непокірний Анатолій Лупиніс

Лариса Іванишина

Анатолій Лупиніс.
Кадри з фільму.

«Славний лицар українського опору»,

документальний, 52 хв

Автор сценарію і режисер Олександр Муратов

Оператори: Олексій Манько, Олександр Парфонов та

Володимир Чірко

Художник Віталій Ясько

Монтажист Катерина Єлізарова

Національна кіностудія ім. О. Довженка

У фільмі використано матеріали Галузевого державного архіву СБУ і журналістки Наталки Чангулі

Анатолій Іванович Лупиніс (1937–2000) – поет, учасник українського правозахисного руху, політв'язень радянських тюрем і концтаборів (1956–1967), жертва радянської каральної психіатрії (1971–1983), політичний діяч. Член Великої ради НРУ, один із засновників Всеукраїнського товариства «Меморіал» ім. Василя Стуса, чільний діяч УНА-УНСО. Як зазначено в енциклопедичному довіднику «Рух опору в Україні. 1960–1990», уже після закінчення середньої школи 1954 року і вступу на механіко-математичний факультет Київського університету він писав і поширював свої вірші, рукописні листівки із закликом взятись за зброю і повернути її проти правлячої верхівки, за що і був арештований 1956 року і звинувачений в «антирадянській діяльності». На суді він відмовився визнати свою провину, заявивши, що Хрущов, як і Сталін, провадить антинародну політику. Покарання відбував у